

П. А. Ричков

(м. Рівне)

ДАВНЯ КАРТОГРАФІЯ РІВНОГО XVIII-XIX ст.

Охарактеризовано картографічні першоджерела з різних архівних та музейних збірок України та зарубіжжя, що відтворюють особливості архітектурно-розпланувальної еволюції міста Рівне протягом XVIII-XIX ст.

Cartographic sources from different Ukrainian and foreign archives' and museums' collections of papers which reflect peculiarities of architectural and planning evolution of the city of Rivne during 18-19 centuries are characterized.

Невід'ємною першоджерельною базою дослідження архітектурно-просторової еволюції будь-якого історичного міста завжди слугує масив різнобічних картографічних документів – фіксаційних та проектних, окомірних та знятих інструментально, рукописних та друківаних, загальноміських та фрагментарних, топографічних, географічних, спеціалізованих тощо. Поряд з реально існуючою розпланувальною інфраструктурою стародавнього походження наявність документального картографічного матеріалу дозволяє робити висновки не лише стосовно особливостей забудови на певний момент часу, але й простежувати суттєві її трансформації в процесі еволюції. Тобто чим ширшою є картографічна база, тим повніше і глибше може бути наша уява про особливі риси конкретного міського середовища. Саме сукупність таких першоджерельних документів творить надійне підґрунтя для верифікації наукових висновків та формування адекватної візії містобудівної історії конкретного населеного пункту.

В цьому сенсі Рівне, як і переважна більшість інших історичних міст Волині, не вирізняється багатством та різноманіттям картографічних першоджерел. А тому кожний стародавній план міста несе в собі відчутний дослідницький потенціал і має неодмінно бути долученим до наукового обігу в історичному архітектурознавстві. Звідси **мета** цієї статті полягає в спробі зафіксувати виявлений автором картографічний матеріал у систематизований спосіб. Звичайно, автор свідомий того, що повноцінне і всебічне висвітлення цього питання - це справа майбутнього, особливо якщо зважити на можливість нових знахідок в архівних та музейних збірках.

На стародавніх географічних картах місто Рівне вперше з'являється ще в середині XVI ст. В першу чергу слід згадати картографічний документ під

назвою “Польща, описана в кордонах і місцевостях Вацлавом Городецьким, поляком”, укладену в 1558 році і згодом неодноразово передруковану в різних версіях в різні роки [1]. Зображення на цій карті міста Рівного (Rowna), зрештою як і переважної більшості інших поселень, характеризується символічним відображенням окремих споруд, в тому числі схожих на міські укріплення (рис.1). Отже, окрім засвідчення поважного адміністративного статусу Рівного на той час такий спосіб картографування побіжно засвідчив ще й той факт, що місто вже сформувалося як цілісна розпланувальна структура з власними об'єктами фортифікації і усталеною просторовою композицією двох визначальних ареалів “замок - місто”.

Звичайно, повноцінне вивчення просторового укладу стародавнього міста і особливостей його розпланувальної композиції є можливим лише на підставі детальних крупно-масштабних планів. На

Рис. 1. Рівне на стародавній mapі “Польща, описана в кордонах і місцевостях Вацлавом Городецьким, поляком”. 1558 р. За В. Кордтом.

жаль стосовно Рівного нам невідомі будь-які плани і зображення міста більш раннього походження, ніж 2-а половина XVIII ст.

Найстарішим планом Рівного можна вважати документ, який вперше згадується в доволі задоволеній історико-краєзнавчій праці польського автора Т. Стецького “З бору і степу” [2]. Зважаючи на ту обставину, що Т.Стецький нібито користався з цього документу *de visu*, варто процитувати доволі інформативний фрагмент цієї праці, де йдеться про характеристику тогочасного міста Рівне: “...Маємо під рукою цікаву... **карту плану Ровно від 1765 р.**, виконану якимось Тушером (Touscher), імовірно надвірним будівничим. Цей план демонструє нам місто, яке окрім замкового острова та ще одного, названого Венецією, складається з 4-х частин, тобто: головне місто, передмістя Острозьке, передмістя Дубенське, що зветься Воля, та Економія чи Комісаріат. Саме місто оточене з усіх боків водою, мало значно більше домів, ніж тепер, але доми ті були маленькими, без порядку, без симетрії побудовані і окрім одного кам’яного будинку [3] та таких же магазинів з ратушею, все було споруджено з дерева. Навіть костел у вигляді хреста, що стояв на місці теперішнього саду приходського священика, був також старим, дерев’яним, так само як і церква руська, котра поряд з костелом з правої сторони підносилася. Єврейська синагога, також дерев’яна, стояла на тому місці, де теперішня мурована. Головна вулиця була вимощена товстими дерев’яними дошками [4], а інші нагадували болото. Від міста за мурованою брамою простягнулася довга гребля, що провадила на передмістя Воля. Права сторона того передмістя була забудована селянськими хатами, поза ними знаходилися фільварки духовенства (каплиці та цвинтаря тоді ще не було). По лівий бік на Волі був цегляний завод та уніатське кладовище. Друга брама з протилежної сторони міста провадила на передмістя Острозьке, на якому розташування вулиць було таке саме як і тепер. Там були садиби дворян та селянські хати з садами, а вже далі болота. Вулиця Німецька, що йшла вздовж ріки [5], засаджена тополями, була заселена німецькими ремісниками – виробниками сукна, а окрім їх домів територія тут була вільною. Далі починалася забудова селянська, зосереджена навколо вулиці Омелянської, де з’явилася церква для ровенських та тюткевичських підданих...[...] Домів в самому місті було 370, на передмісті Острозькому - 103, від дороги межирічної до Тюткевичів та млинка міського – 160 хат, на Волі – 50 хат. Всього в Рівному загалом 683 дома” [6].

На жаль, теперішнє місцезнаходження плану 1765 року, згідно якого Т.Стецьким і була складена процитована вище характеристика тогочасної забудови міста, залишається невідомим. Хоча саме цей документ

у випадку його віднайдення виявився б найстарішим детальним планом забудови міста Рівне. Більше того, маємо підстави стверджувати, що план 1765 року був доволі детальним або, принаймні таким, що дозволяв не лише відстежити особливості розпланувальної структури, але й отримати важливі статистичні відомості, зокрема порахувати всі наявні будівлі.

Не відомо достеменних відомостей і про автора цього плану під прізвищем Touscher (на українську може перекладатися як Тушер, Тоушер, Туше). Т.Стецький гіпотетично називає його не інакше як “надвірний будівничий”. М.Орлович, розвиваючи в свою чергу цю версію навіть приписує Тушеру роль архітектора, автора перебудови в 1765 році старого палацу Любомирських в модному стилі рококо [7], а рівненський автор О.Молчанов невідомо на якій підставі характеризує його як “варшавського архітектора” [8]. Потім цю версію повторює і Я.Поліщук [9]. Однак, на нашу думку, скоріше слід пристати на припущення З.Горнунга та Р.Афтаназі, що автором палацової реконструкції в середині XVIII ст. був відомий військовий інженер та архітектор Я. де Вітте [10]. Дійсно, побудований ним на ринковій площі Львова палац Любомирських в окремих архітектурних деталях, зокрема в оформленні наріжного цоколя, мав багато спільного з аналогічною конструктивною частиною рівненської резиденції. Нарешті, не можна не звернути увагу на зовсім недоречні, помилкові атрибуції, в котрих прізвище загадкового Тушера “прив’язується” до картографічного документу, однозначно пізнішого походження [11].

Незважаючи на втрату першоджерела, топографічна та статистична інформація, наведена Т.Стецьким, безумовно є принципово важливою для загальної оцінки архітектурно-просторової структури Рівного станом на середину XVIII ст. Однозначно фіксуються як замкові, так і міські фортифікації, дві міські брами, декілька мостів, дві стародавні дерев’яні церкви [12] та дерев’яний костел, два передмістя, тощо. До того ж, слід відзначити, що “фантомний” план Тушера залишається поки що єдиним відомим планом Рівного з доби першої Речі Посполитої.

Досить багатий і різноманітний масив картографічних матеріалів з планами Рівного відклався в архівних збірках доби Російської імперії, тобто від кінця XVIII до початку XX ст. Після другого поділу Польщі Волинь та Поділля стають об’єктом особливої уваги російської адміністрації, що заходилася прискіпливо інвентаризувати свої новопридбані південно-західні території. Одним з напрямків такої інвентаризації стало укладання **планів фіксаційного характеру** для усіх повітових міст, одним з яких стало Рівне. Виконання цього завдання покладалося на губернських землемірів. Звичайно, мова могла йти тоді

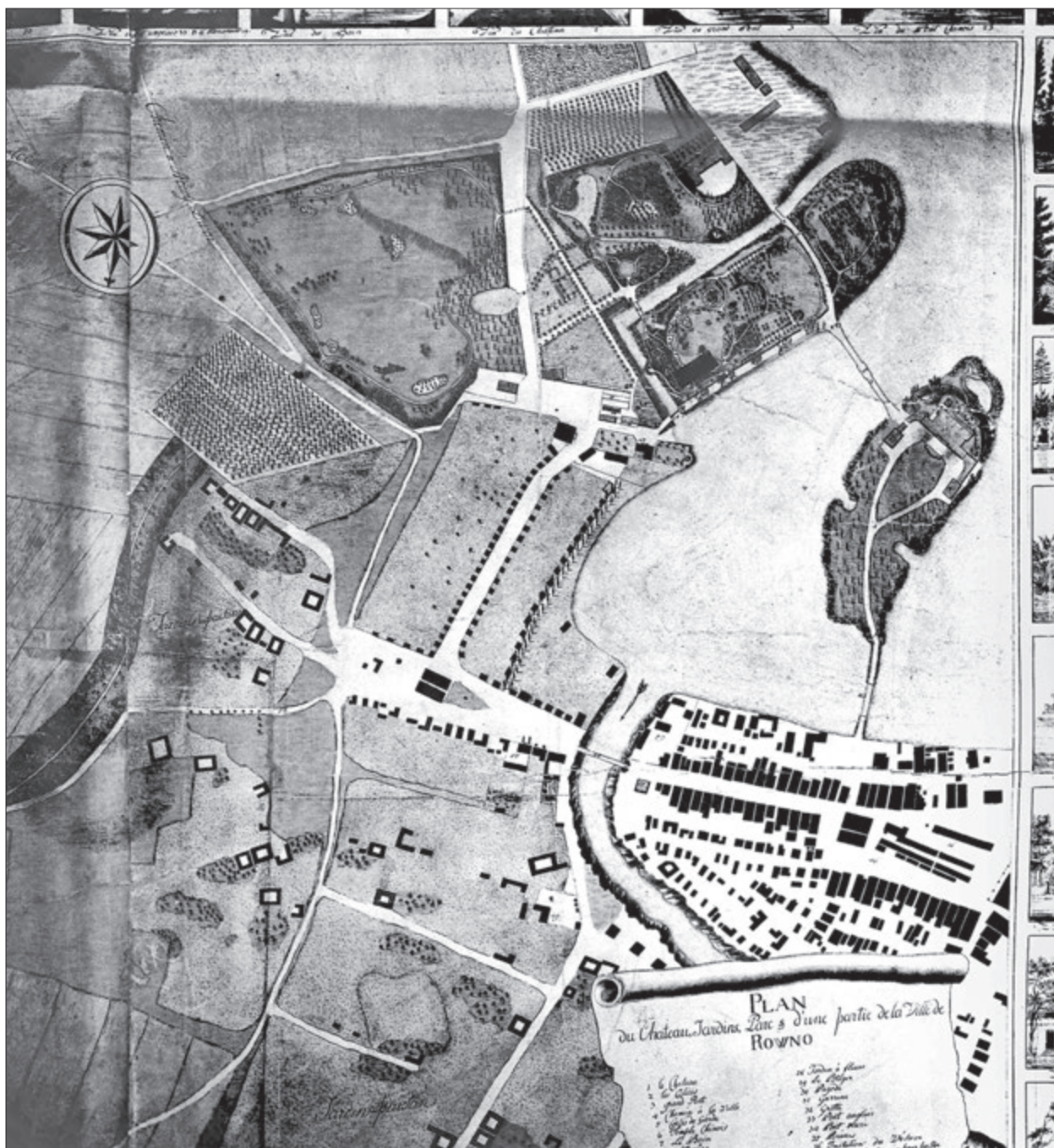

Рис. 2. План міста Рівного, укладений Ж.Я. Бургінйоном. 1797 р.
Фрагмент. З фондів РДА.

лише про окомірний, доволі приблизний і схематичний спосіб відтворення міської забудови, з дуже спрощеним зображенням вуличної мережі, з лаконічним переліком найважливіших будівель, який рідко перевищував дватри десятки позицій, з дуже узагальненим відтворенням ландшафту і сільськогосподарських угідь. Масштаб таких планів обирався в першу чергу з міркувань зручності користування, а точність вимірювань значною мірою залежала від старанності землеміра. Найчастіше зустрічаються масштаби 100, 75, 50 сажнів в одному англійському дюймі.

Однак, перший реально існуючий, хронологічно точно атрибутований план Рівного з кінця XVIII ст. пов'язаний не з ініціативами російської бюрократії, а з приватними інтересами власників Рівного. Йдеться про унікальний для архітектурно-містобудівної історії Рівного французькомовний документ під назвою **“Plan du Chateau, Jardins, Parc & d'une partie de la Ville de Rowno”** (“План замку, садів, парку та частини міста Ровно”) [13], віднайдений нами під час опрацювання фондів Російського державного історичного архіву (РДА) у Санкт-Петербурзі. На

аркуші доволі великого формату відтворено східну частину міста включно з фрагментом ринкової площі і практично увесь територіальний ареал палацово-паркового ансамблю з усіма його просторовими зонами і розташованими на них окремими об'єктами (будівлями, малими архітектурними формами, алеями, каналами, садами, мостами, павільйонами тощо). Справа внизу чітко прочитується авторський підпис з датою - "J.J.Bourguignon 1797 Mars 19" (рис.2).

Документ вирізняється незвичною побудовою композиції: північ спрямована донизу, відтворено лише східну частину міста, до того ж значний її фрагмент автор замаскував переліком об'єктів, наведених на картуші у вигляді напіврозгорнутого паперового аркушу. Головна увага була зосереджена на якнайповнішому відтворенні палацово-паркового комплексу. Очевидно, що перед автором стояло особливе завдання – детально відтворити на плані в першу чергу всі складові частини палацово-паркового комплексу Любомирських в тому вигляді, в якому вони перебували на той час. Відображення самої міської забудови було, очевидно, побічним завданням і здійснювалося лише в тій мірі, в якій воно узгоджувалося з головним. Хоча і до цієї справи автор віднісся досить старанно, намагаючись нанести на план і включити до переліку будівлі міщан, торгові ряди на ринковій площі, східну (Острозьку) міську браму, сади та городи селян на передмістях і навіть назви окремих доріг, що вели до міста.

Згаданий перелік нараховує загалом 53 позиції, які окрім власне об'єктів палацово-паркового комплексу значною мірою відображають тодішній склад міської забудови, а тому безперечно заслуговують на те, щоб навести їх повністю при збереженні оригінальної французької транскрипції з відповідним перекладом. По деяких позиціях в дужках нами зазначено номер відповідного об'єкту на укладеній нами реконструктивній розпланувальній схемі (рис.3):

1. le Chateau – замок (1);
2. le Offices - флігелі (1);
3. grand Pont - великий міст (2);
4. Chemin a la Ville - дорога до міста;
5. Corps de Garde – кордегардія (3);
6. Temple Chinois – китайський храм (4);
7. le Bain – купальня (28);
8. Manège – манеж (5);
9. Ecuries – конюшні (6);
10. Remise - каретне приміщення (7);
11. Magazin – комора;
12. Serre chaude – теплиця (9);
13. Orangerie – оранжерея (8);
14. Serre à pêches - гріховний закуток;
15. Murailles à pêches – гріховні стіни;
16. Hermitage – ермітаж (парковий павільйон) (10);
17. Repesoir – тимчасовий вівтар (11);

18. Faisanerie – фазанарня (21);
19. Monument – монумент (12);
20. Montagne de Souvenir – пагорб спогадів (13);
21. Temple Gothique – готичний храм (14);
22. Barriere à l'anglaise – англійська застава (15);
23. Pont Chinois – китайський місток (16);
24. Maisonnete rustique – сільська хата);
25. Pepiniere – розсадник;
26. Statue de Venus – статуя Венери (19);
27. Verger – фруктовий сад (17);
28. Jardin á fleurs – квітник (18);
29. le Potager – город;
30. Pagode – пагода (20);
31. Garréne – кролятник;
32. Grotte – грот (22);
33. Pont anglais – англійський місток (23);
34. Pont mure – мурований місток (24);
35. Ruines – руїни (25);
36. Imitation du Vésuve – імітація Везувія (26);
37. Chemin souterrain pour passer du Jardin de plaisance au Vignoble – підземна дорога для проходу попід виноградником до саду розваг;
38. Kiosque – бесідка;
39. Vignoble – виноградник;
40. Meterie - родинний склеп (?);
41. Carousel – карусель;
42. le Cimétiere des Allemands – німецький цвинтар;
43. Pont du Chateau – замковий місток (27);
44. Pont de la Ville – міський місток;
45. Portte de la Ville – міська брама;
46. Le Marché – ринок;
47. Maison de Mr.Petrikowski – дім пана Петриковського;
48. Maison du Jardiniog – дім садівника;
49. Maison de Mr.Albrecht – дім пана Альбрехта;
50. Maison Gelekowski – дім Гелековського;
51. L'amberge – заїжджий двір;
52. Chemin au Parc – дорога до парку;
53. Tanerie – шкіряний завод.

Як бачимо, цей доволі об'ємний перелік поряд з суто рекреаційними об'єктами князівської резиденції містить і деякі позиції, що стосуються самого міста (ринок, міська брама, міський місток, заїжджий двір тощо). Але переважна більшість позицій пов'язана саме з палацово-парковим ансамблем та його благоустроєм. Однак саме цей документ в комплексі з пізнішими планами міста уможливив виконання макетної реконструкції міста Рівне станом на кінець XVIII ст. (рис.4).

Втім, найцікавіша і вкрай нетипова як для картографічного фіксаційного плану особливність полягає в тому, що вздовж верхньої та правої сторін аркуша автор розмістив 19 (дев'ятнадцять!) акварельних мініатюр, на яких зафіксував найпривабливіші, як на

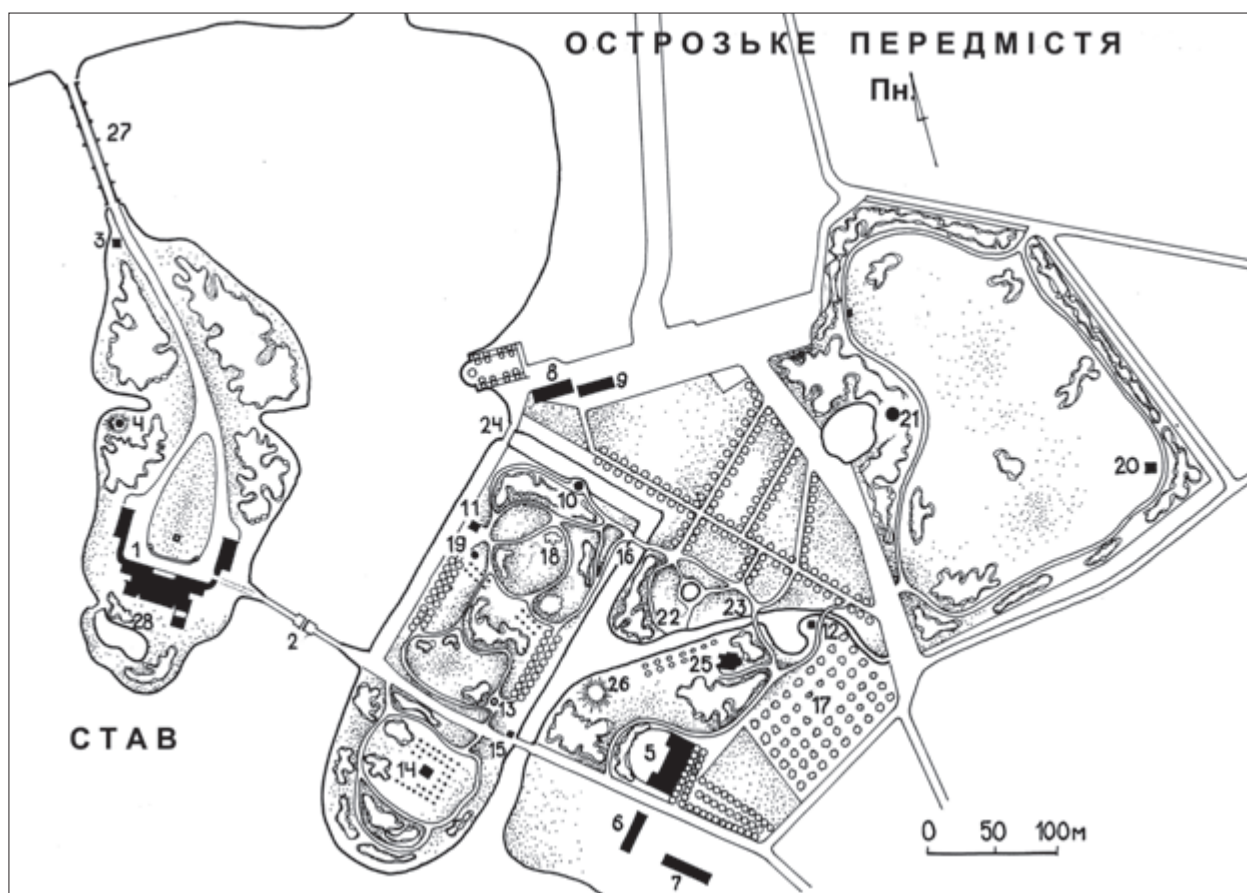

Рис. 3. Розпланувальна схема палацово-паркового комплексу Любомирських в Рівному станом на кін. XVIII ст. (графічна реконструкція автора на підставі плану Бургіньйона):

1 - палац; 2 - великий міст; 3 - кордегардія; 4 - китайський храм; 5 - манеж; 6 - конюшні; 7 - каретна; 8 - оранжерея; 9 - теплиця, 10 - ермітаж; 11 - тимчасовий вівтар; 12 - монумент, 13 - храм спогадів; 14 - готичний храм; 15 - англійська застава; 16 - китайський міст; 17 - фруктовий сад; 18 - квітковий сад; 19 - статуя Венери; 20 - пагода; 21 - фазанарня; 22 - грот; 23 - англійський міст; 24 - кам'яний міст; 25 - руїни; 26 - пагорб "Везувій"; 27 - палацовий міст; 28 - купальня.

його вибір, пейзажні сцени. Основними сюжетами стали найбільш виразні фрагменти забудови та природно-ландшафтного благоустрою палацово-паркового комплексу. Показово також, що при цьому не подано практично жодного загальноміського сюжету, якщо не рахувати дуже узагальнений силует міського костелу на одному з малюнків. Раніше ми мали нагоду опублікувати повний комплекс усіх цих акварельних зображень [14], а тому тут подано лише три характерні акварелі Бургіньйона (рис. 5-7).

Переважна більшість фіксаційних планів міста російського періоду походить з кінця XIX - початку XIX ст. і зосереджені вони, ясна річ, в архівних збірках Санкт-Петербургу (РДІА) та почасти Москви (Російський державний військово-історичний архів, РДВІА). Перша установа накопичувала головно акти цивільних урядових інституцій царської Росії, тоді як у фондах другої відклався значний масив картографічних матеріалів, пов'язаних з діяльністю військового

відомства [15]. Зауважимо, що дослідниками ще не ставилося завдання повної інвентаризації давньої картографії Рівного цього періоду, вирішення якого ускладнене розпорошеністю документів та непростим доступом до фондів.

Слід також мати на увазі, що типовими є три основних різновиди архівування планів міст. По-перше, у складі так званих атласів [16], по-друге, у вигляді окремих справ з одним або декількома документами, по-третє, у вигляді окремих аркушів в складі справ з ширшим змістовним наповненням. Не завжди фіксаційні плани російської доби надаються до хронологічної атрибуції і навіть в архівних каталогах часто зазначається лише відтинок часу, рідше - конкретний рік укладання. Значна кількість виявлених нами копій не повинна вводити в оману стосовно їх інформативності - насправді вихідний оригінал, очевидно, був лише один і згодом в процесі копіювання якщо до нього і вносилися зміни, то лише

*Рис. 4. Макетна реконструкція міста Рівне станом на кінець XVIII ст. Рівненський краєзнавчий музей.
Автор реконструкції – П.Ричков, макетувальні роботи Д.Романюк.*

другорядного характеру, а ще частіше в напрямку спрощення попередньої версії. Очевидним є також те, що нерідко мало місце виконання “копій з копій”. Ця обставина, очевидно, зумовлювалася потребами адміністративного апарату в таких документах, що і забезпечувалося шляхом простого копіювання. При цьому видається непростою справою визначити первісний картографічний документ, хоча цілком очевидно, що чим ретельніше виконано креслення, тим ближче воно до оригіналу.

Разом з тим показово, що зовнішньому мистецькому оформленню планів приділялася значна увага. І хоча серед значної кількості планів міста Рівне зазначеного періоду часто зустрічаються дуже подібні репліки, однак в їх графічному оформленні ми не бачимо двох однакових. Кожний виконавець копії в міру свого розуміння вважав за можливе варіювати стиль написів, орнаментальні заставки, рамки, шрифти, і навіть загальну компоновку зображення на аркуші. Завдяки цьому дуже схожі картографічні документи набували оригінальних, неповторних рис.

Основний масив картографічних матеріалів стосовно Рівного знаходиться у фондах РДІА. Саме тут в процесі державного діловодства в різних фондах відклалося найбільше картографічних документів. Зрозуміло, що мова йде передовсім про хронологічні межі діловодства від 1795 по 1914 рік. Оскільки за

побічними ознаками практично неможливо виявити первісний оригінал фіксаційного плану Рівного, а в переважній більшості таких фіксаційних планів датування відсутні, то доцільним є виявлення найдетальнішого, найакуратнішого креслення (креслень), що в співставленні з аналогічними, але більш спрощеними версіями може дати хоча б приблизну уяву про їх генетичну історію.

Такими першорядними документами можна визнати два плани міста Рівного. Перший був нам приступний для ознайомлення *de visu* в збірці РДІА [17] (рис. 8), другий – у вигляді фотокопії, що зберігається в фондах Рівненського краєзнавчого музею [18] (рис. 9). Обидва ці документи мають ретельно прокреслену вуличну мережу, позначення всіх основних будівель і споруд житлового, торговельного, виробничого призначення, акуратно відтворену природно-ландшафтну ситуацію. Зазначаються також всі зовнішні шляхи, що вели до міста з різних напрямків. Показово також, що перелік

Наступний план міста з фондів РДІА є очевидною копією, про що свідчать помічені невідповідності поміж назвами в описах будівель і реальними об'єктами, що позначені на плані [19] (рис. 10). Очевидно, що виконавець цієї копії не був добре знайомий ні з особливостями місцевості, ні з забудовою міста. Хоча оформлення цього документу вирізняється певною

Рис. 5. План міста Рівного, укладений Ж.Я. Бургіньйоном. Фрагмент з зображенням загального вигляду палацу Любомирських з півночі. Колись найімпозантніша будівля міста вже в XIX ст. втратила обидва свої дерев'яні флігелі.

З фондів РДІА.

Рис. 6. План міста Рівного, укладений Ж.Я. Бургіньйоном. Фрагмент з зображенням великого мурованого мосту, котрий забезпечував зв'язок поміж замковим островом і парковою зоною.

З фондів РДІА.

своєрідністю, а окрім того містить навіть табличку з відомостями про склад і кількість міського населення.

Ще більшим лаконізмом, зумовленим дрібнішим масштабом, вирізняється інший фіксаційний план міста [20] (рис. 11). Цей рукописний документ виглядає як графічно незавершений, принаймні це можна сказати про його “пусту” горішню частину.

Декілька фіксаційних планів міста Рівного кінця XIX - початку XIX ст. було виявлено під час опрацювання фондів РДВІА. Найцікавішою, точно датованою справою є окрема збірка під назвою “Плани міст Російської імперії, зібрані по височайшому повелінню в 1798 році”, в якій серед планів міст Волинської, Подільської, Новоросійської та Малоросійської губерній зберігається і рукописний план міста Рівного [21] (рис. 12). В порівнянні з охарактеризованими вище документами з фондів РДІА цей план має спрощений характер, а в долученому описі публічних будівель нарахується лише 14 позицій.

В цьому ж архіві зберігається також атлас Волинської губернії, датований 1798 роком і також з планом Рівного [22]. Особливість цього картографічного компендіуму в тому, що тут вміщено ще й генеральний опис Волинської губернії, таблиць Волинської губернії з зазначенням числа будівель та жителів, а також низку креслень прикметних споруд губернського міста Житомира.

В іншому, дещо скромнішому атласі Волинської губернії подано плани 13 міст в дещо незвичний спосіб – кожен план обіймає дві сторінки в розворот. Сред них знаходиться і план Рівного [23] (рис.13). Цікаво, що в посвяті до цього атласу зазначено прізвище

його виконавця, волинського губернського землеміра Василя Кудрявцева, а отже є підстави вважати, що ця особа була так чи інакше долучена до виконання ще й інших фіксаційних планів по всій губернії в кінці XIX – на початку XIX ст. Ще один рукописний план у фондах РДВІА відтворює не лише саме місто, але й доволі значний простір навколишньої території, хоча через досить дрібний масштаб саме місто відображено тут досить узагальнено [24].

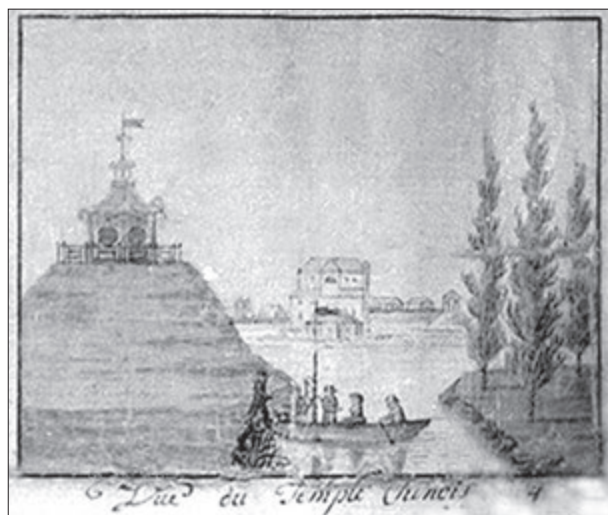

Рис. 7. План міста Рівного, укладений Ж.Я. Бургіньйоном. Фрагмент з зображенням загального вигляду китайського храму (зліва). В глибині – мурований костел поблизу ринкової площі. З фондів РДІА.

Рис. 8. Фіксаційний план міста Рівного з фондів РДА (справа 78). Кін. XVIII ст.

Укладання фіксаційних планів і їх багаторазове копіювання переслідувало різні цілі. Чи не найголовніша з них полягала в створенні вихідного матеріалу для підготовки заходів по впорядкуванню міської

забудови Рівного, що формувалася протягом декількох століть переважно стихійним чином. Як відомо, Російська адміністрація ще за правління Катерини II замірилася скласти для всіх міст імперії нові генеральні

плани, які б відповідали засадам чіткої регулярності, впорядкованості функцій і композиційної єдності.

Довший час Рівне залишалося поза цим процесом. Однак масштабна загальноміська пожежа, що трапилася 10 червня 1819 року, знищила значну частину міста на північ і схід від ринкової площі. Спустошливі наслідки пожежі були зафіксовані навіть на спеціально укладеному плані міста [25] (рис. 14). Гостро постало питання про відбудову значної частини старого міста. Спочатку за цю справу за дорученням княжни Любомирської взявся вищезгаданий надвірний архітектор Бургінйон, обмежившись у своїй проектній пропозиції лише погорілою міською зоною [26] (рис. 15). І хоча в цілому вона була узгоджена в різних інстанціях, зокрема з колезьким радником, архітектором Вільямом Гесте, вже на останньому етапі 30 червня 1823 року проект був несподівано відхилений самим імператором з вимогою розробити новий варіант, який би впорядковував усе місто, а не лише окрему його частину. Справа почала затягуватися через різні бюрократичні обставини [27].

Відкоригована версія генплану вдруге потрапила до В.Гесте лише восени 1830 року, котрий подає доволі реалістичну резолюцію, що місто Рівне "... побудовано по тамтешньому звичаю, який через тісноту і неправильність досить небезпечний на випадок пожежі, але усяка зміна в місті є надто скрутною і тяжкою буде для мешканців, які звичайно цікавляться не тільки своєю власною будівлею, але також і землею, яка ними більшою частиною купується, а на думку мою краще залишити план у нинішньому вигляді, бо місцеположення цього міста вельми нерегулярне, поділене озерами, річками та болотами" [28].

Невдовзі В. Гесте помер і справа знову загальмувалася. І лише 3 березня 1845 року остаточна версія першого генерального плану міста Рівного нарешті надсилається до Міністерства внутрішніх справ за підписом Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Д. Бібікова з висновком, що він буде "зручний у приведенні до виконання", що його погоджено з власником міста Любомирським, і що план враховує існуючий стан міста [29].

До плану було додано "Опис міста Рівна", достатньо цікавий, щоб навести його майже повністю: "1) Місцеположення міста Рівна є на низинній ділянці по обидва боки річки Гоствиці (Устя - П.Р.). Властивість землі ним займаной пісчана, змішана з великою кількістю глини. Дворів в ньому 450. Мешканців чоловічої статі 3063, жіночої 2619, а усього 5682. На будівництво використовується переважно соснове, ялинове, дубове та осинове дерево, яке є в достатку на близькій відстані від міста Рівна. Каменю в околицях міста немає, але він замінюється цеглою, яка виробляється у самому місті і купується мешканцями по досить приступній ціні. 2) Суміжні землі, що належать власнику міста князю

Казимиру Любомирському, знаходяться на підвищеннях. 3) Ділянки для побудови будинків і для розширення міста з усіх боків зручні... 5) ...Річка Гоствиця протікає через місто ставом а далі річкою, біля якої немає ніяких високих берегів, місць для пристані суден немає. Глибина її, де став, у деяких місцях від 2 до 4 сажнів під час повені, а під час посухи на півсажня спадає, далі ж сама річка в глибині під час повені до одного сажня, а під час посухи на півсажня спадає. 6) Складений проектний план міста Рівна може бути зручно приведений до виконання в натурі поступово, згідно з правилами для упорядкування міст визначеними, тим більш, що лише невелика частка домів і будівель підлягає зламу, а решта полишена в натурі на існуючих раніше місцях без ушкодження оних..." [30].

До складу опису була включена також "Відомість про число жителів міста Рівна обох статей, складена 28 листопада 1844 року" [31] (табл.1).

Таблиця 1

	чоловічої статі	жіночої статі
Дворян родових	2	2
Дворян простих [32]	73	78
Духовенства	13	4
Церковно-служителів	2	1
Почесних громадян	4	2
Купецтва	46	39
Міщан християн	129	135
Міщан євреїв	1930	1912
Відставних солдат та їх дружин	56	30
Безстроково звільнених [33]	10	4
Дворових людей	21	8
Громадян	47	15
Селян поміщицьких	372	380
Військових кантоністів	12	-
Іноземців	9	2
Вчителів Ровенської гімназії	27	7
Учнів	315	-
Всього	3063	2619
Всього	5682	

Як свідчать архівні документи, незважаючи на оптимістичну реляцію генерал-губернатора, ані власник міста князь Любомирський, ані мешканці не були в захваті від першого в історії міста генплану, виказуючи своє невдоволення стосовно цілої низки проектних положень. Очевидно, що в своєму супровідному листі Бібіков, свідомо маскує ці протестації. Зокрема князя Любомирського не влаштував запланований злам

Рис. 10. Фіксаційний план міста Рівного з фондів РДІА (справа 76).

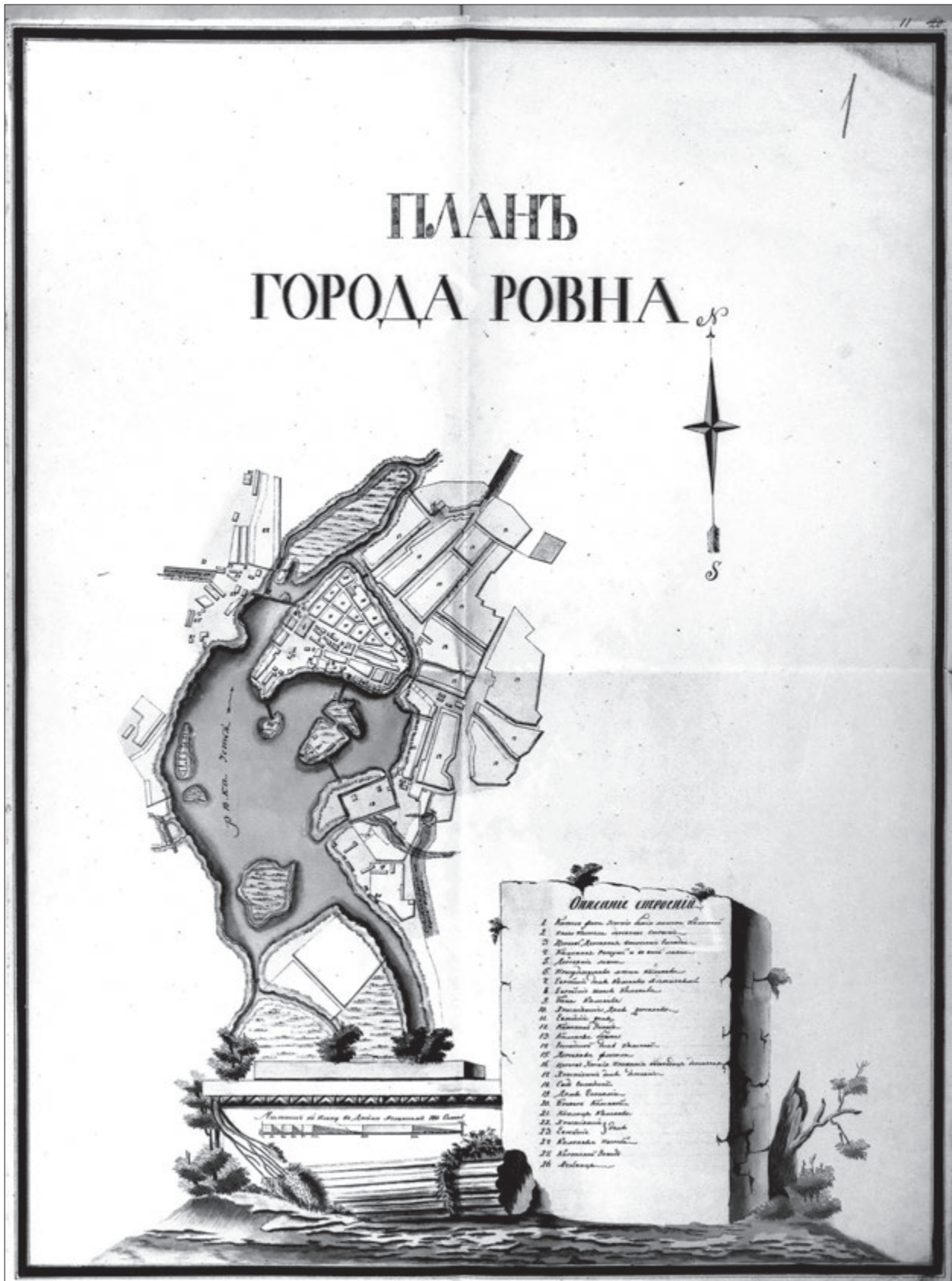

Рис. 11. Фіксаційний план міста Рівного з фондів РДА (справа 77).

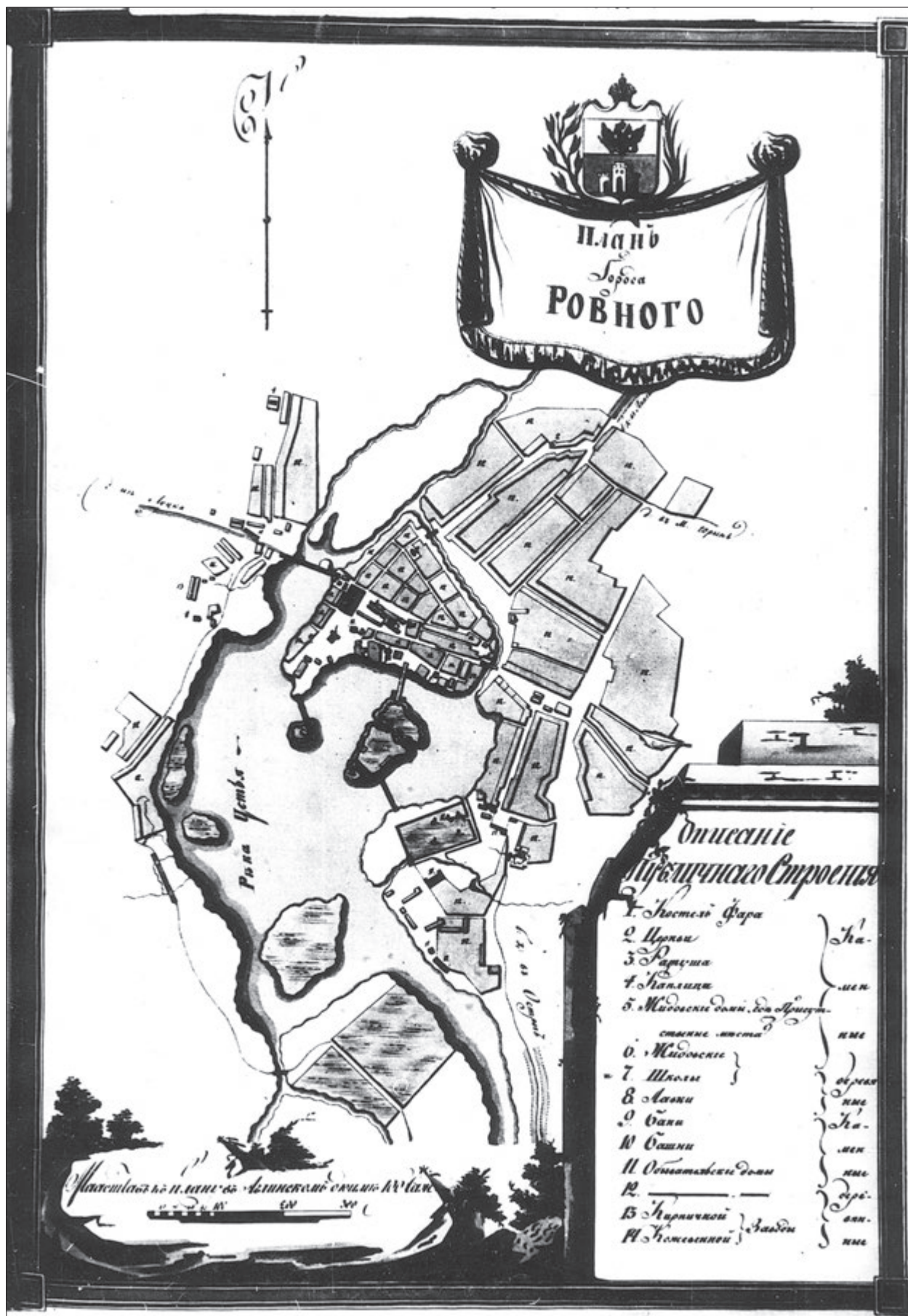

Рис. 12. Фіксаційний план міста Рівного з фондів РДВІА (справа 21528). Після 1798р.(?).

Рис. 13. Фіксаційний план міста Рівного з фондів РДВІА (справа 21551).

Упорядник землемір В. Кудрявцов. 1810 р.

10 будинків для розчищення площі перед казенною спорудою, винос соборної Воскресенської церкви за межі старого міста, злам частини будівель по вулиці в напрямку Басового Кута [34] та інші недоречності, викликані неузгодженістю проектного плану з реально існуючою міською інфраструктурою.

Однак всі скарги були залишені без наслідків і 27 липня 1845 року **перший генеральний план** забудови міста Рівного був нарешті затверджений імператором. Зліва на горішній частині креслення розмашистим, експресивним почерком було зазначено “Быть по сему. Николай. Петергоф. 24 июля 1845 года” [35] (рис.16). Минув 26-й (!) рік від початку історії зі створення цього проектного документу.

Видається цілком логічним питання стосовно тих наслідків, які мав перший генплан для розвитку Рівного. Ясна річ, вже сама спроба врегулювання розпланувального розвитку міста мала позитивне значення. були спрямлені окремі вулиці, зокрема теперішня вул. Соборна на відтинку від універмагу до НУВГП, вул. Шкільна. Частково була перебудована

ринкова площа але в цілому життєві реалії впевнено протистояли впровадженню аж занадто ідеалізованої розпланувальної структури.

Вже через декілька років будівництво шосе Київ–Брест призвело до появи наскрізної міської магістралі, до будівництва нового шляхопроводу через річку Устя, до прискореного розвитку лівобережної частини міста (передмістя Воля чи то Дубенське), котрій по генплану відводилася вельми скромна роль. Не витримав випробування дійсністю і принцип рівномірного розподілу по території міста міщанських садиб з присадибними садово-огородніми ділянками. Як і раніше в старій центральній частині міста переважала щільна ремісничо-торгівельно-житлова забудова, а на околицях, як і раніше, на протязі всього XIX ст., і навіть пізніше, розміщувалися звичайні хати сільського типу.

В зв’язку з прокладенням Києво - Брестського шосе відклалося також кілька картографічних документів. Один з них (рис.17) відтворює центральну частину міста з нанесенням старого і нового напрямів транзитного

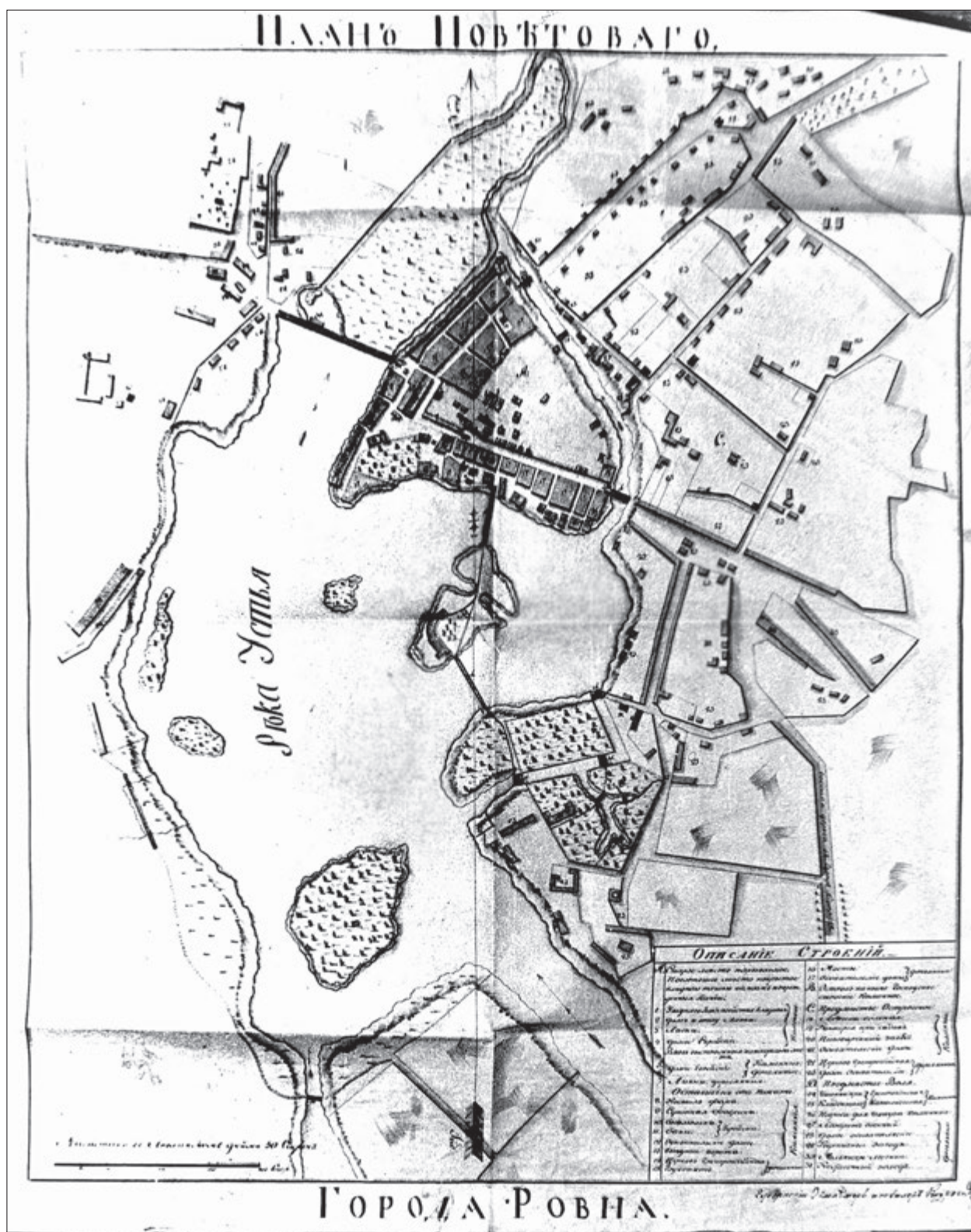

Рис. 14. План міста Рівного після пожежі 1819 року.

Укладач – землемір В. Кудрявцов. З фондів РДА.

руху через Рівне, а також дві міські брами, котрі відповідно до потреб нової комунікації передбачалося знести [36]. Інший подібний документ (рис.18) фіксує вже фактично втілений проект проходження через місто

нової транзитної дороги, стратегічно важливої для усього південно-західного регіону царської Росії [37].

В подальшому ця комунікаційна артерія відіграла важливу роль в розвитку західної частини міста. Невдовзі

після її появи, в 1887 році обабіч неї розпочалося будівництво комплексу військових казарм для розміщення полку піхоти та двох артилерійських бригад [38]. З точки зору намірів російської військової адміністрації по спорудженню укріплень в Рівного та його околицях викликають дослідницький інтерес декілька справ з фонду Головного інженерного управління РДВІА. Це загальна карта міста Рівного з околицями в доволі дрібному масштабі (М 1: 20000) [39], карта з укріпленнями та оборонними позиціями навколо міста [40].

Швидкий розвій міста у другій половині XIX ст. спричинив швидку втрату першим генпланом своїх регулятивних функцій. З'являється потреба формування нового підходу до забудови Рівного, який би з більшим реалізмом враховував суттєві зміни в структуруванні міста, спричинені значною мірою прокладкою через міський центр транзитного шосе Київ – Брест. Ще поважніше значення мало відкриття в 1873 році залізничного сполучення по напрямку Здолбунів - Рівне – Брест, а згодом і Здолбунів - Рівне – Сарни. Не останнім стимулом виявилася також ще одна велика пожежа в місті, що трапилася в 1881 році. В результаті знову вигоріла значна частина старого міста, включно з найстарішим соборним храмом – дерев'яною Воскресенською церквою [41].

В 1889 році як перший крок до розробки нового генерального плану було укладено наступний план міста в тодішньому його становищі [42] (рис.19). План цей зафіксував на момент укладання всі основні будівлі міста, об'єкти транспорту та промисловості, військові казарми, кладовища тощо. Зафіксував також кордони

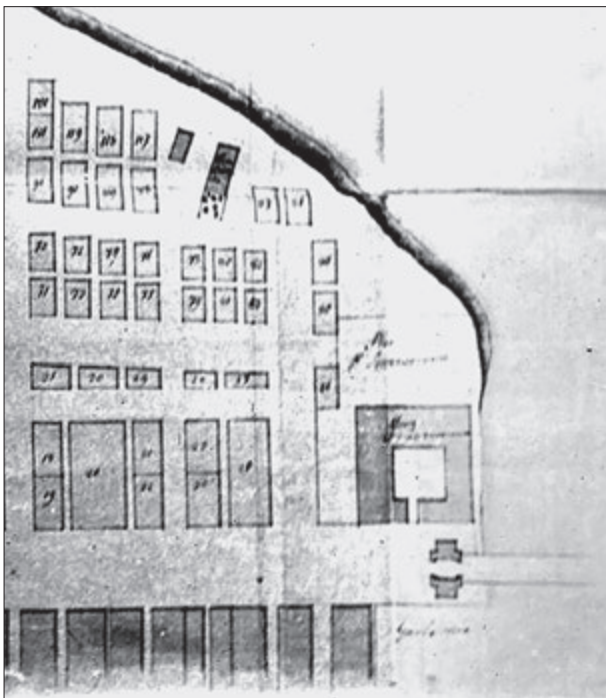

Рис. 15. Проектна пропозиція відбудови північно-східної частини м.Рівне після пожежі 1819 року. Арх. Ж.Я. Бургіньон. З фондів РДІА

міста, засвідчивши при цьому наскільки зросло значення лівобережного передмістя в порівнянні з тією скромною роллю, котра відводилася йому першим генпланом 1845 року. Звертає на себе увагу те, що це передмістя отримало вже характерну систему розпланування, що збереглася до сьогодні (вулиці Дубенська, П.Могили, Чернишова, Дворецька та ін.). Була зафіксована низка об'єктів, які передбачалося зліквідувати - декілька крамниць, декілька житлових будинків, обидва старих кладовища на Волі (православне і римо-католицьке). Натомість передбачалося створення нових об'єктів, зокрема соборної церкви на Острозькому передмісті, каплиці на Дубенському кладовищі, кузні, нових крамниць на ринковій площі, бойні, шкіряного заводу, нових мостів і навіть набережної перед будинком гімназії.

В подальшому план 1889 року був використаний для розробки і затвердження другого генерального плану, конфірмація якого відбулася в 1892 році [43] (рис. 20). Втім, внесені в нього зміни обмежилися локальними корективами. Так, відбулося коригування міського кордону, внаслідок чого садиба князя Любомирського “на гірці” була фактично виділена з території міста. В південній частині розпланувальної схеми міста остаточно зникло трасування вулиць, що було запропоноване планом 1845 року. Поблизу гімназії передбачалося облаштувати міський сад.

Очевидно, що і проектний план 1892 року в окремих своїх частинах застарів вже невдовзі після свого затвердження. В 1897 році з'явилася нова його версія [44] з локальними корективами. Так, садиба Любомирського знову повернулася в межі міського кордону, на півдні з'явилися – мабуть, що *post factum* – винний та горілчаний заводи, натомість бойня та шкіряний завод так і не виникли на запропонованому місці по дорозі на Бармаки. Цікавою відмінністю стало також те, що значно ширшою мала би стати набережна, що мала простягнутися від східного Острозького передмістя повз гімназію аж до південного замкового мосту. Західна ж частина міста була зображена майже без змін в порівнянні з планом 1892 року.

В контексті давньої рівненської картографії особливий інтерес викликає рукописний план міста від 1896 року, укладений якимось поручиком Каверіним [45] (рис.21). Явно окомірний, а тому з точки зору геодезичної точності доволі приблизний спосіб укладання цього документу водночас аж ніяк не принижує його інформаційне значення, особливо з огляду на прискіпливе зазначення назв майже всіх вулиць і відтворення основних споруд. Доволі інформативно виглядають і деякі особливості місцевого рельєфу з його болотами, струмками, озерами, яругами, пагорбами, криницями тощо.

Аналізуючи пізніші фіксаційні плани міста міжвоєнної доби, зокрема польськомовний план Рівного, що датується початком 20-х років XX ст. [46], у співставленні з картографічними джерелами попередніх століть, можна дійти принципового висновку про те, що на планах кінця XVIII - початку XIX ст. доволі виразно

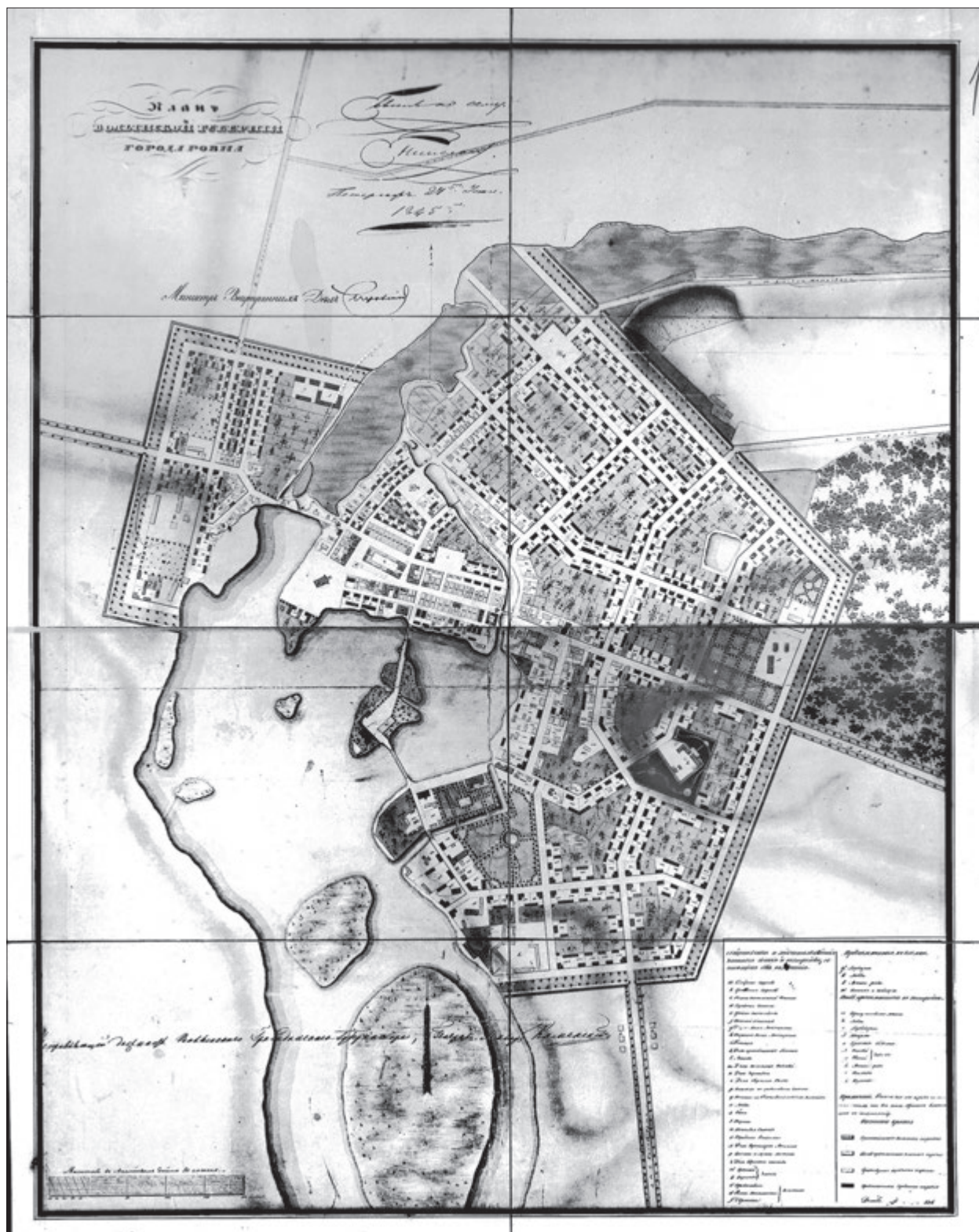

Рис. 16. Перший проектний план міста Рівне, затверджений в 1845 р. З фондів РДА.

зафіксована містобудівна еволюція Рівного в його від його “ембріональної” стадії до початку промислової доби. Отже, зміст цієї першої групи картографічних джерел, а саме фіксаційних документів, дозволяє в загальних рисах відтворити специфіку природно-

ландшафтної ситуації Рівного, ядро його містобудівної композиції, особливості внутрішнього розпланувального каркасу і зовнішніх комунікаційних зв’язків. Дійсно, цей масив фіксаційної картографії синтетично, хоча й опосередковано віддзеркалює майже п’ять століть

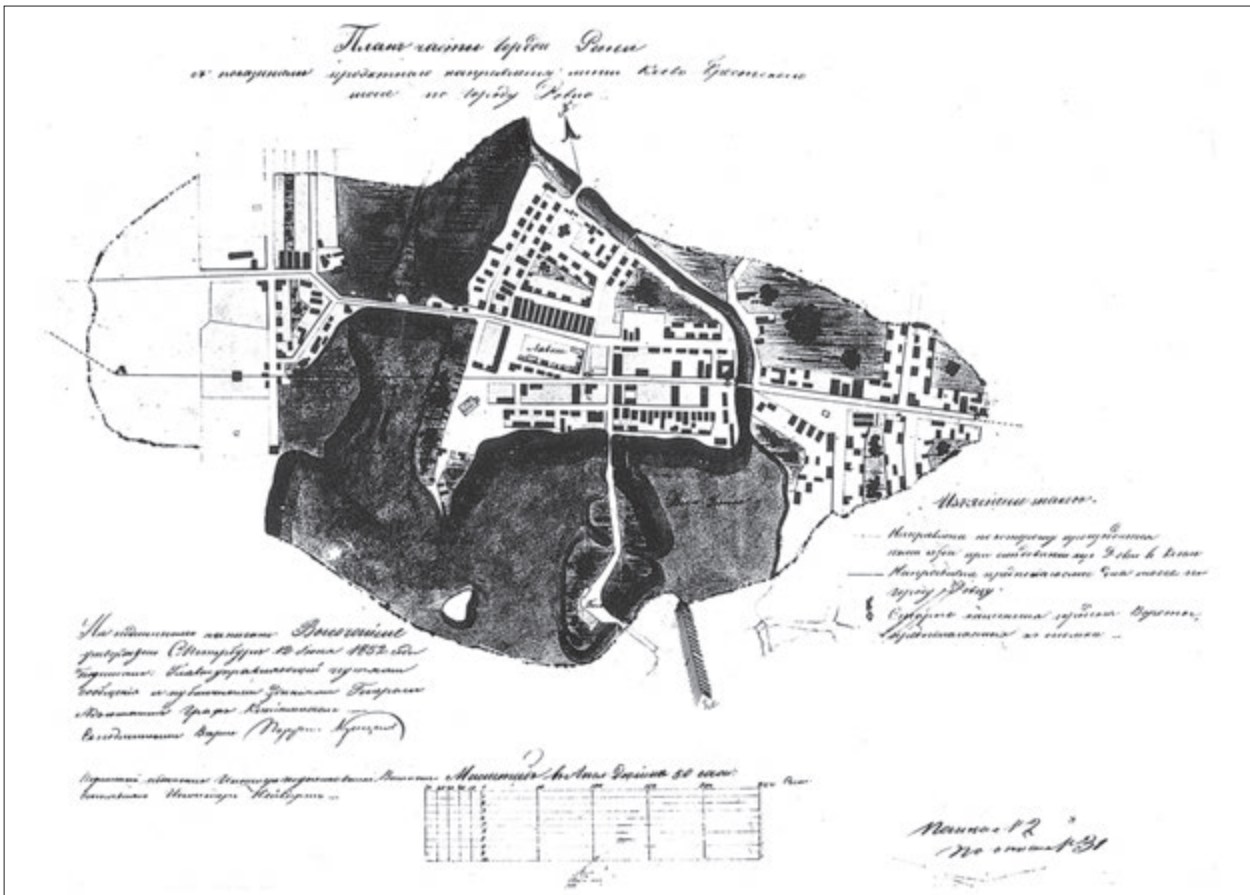

Рис. 17. План центральної частини міста Рівне з проекційним напрямком Києво-Брестського шосе. З фондів ЦДІАУ в Києві.

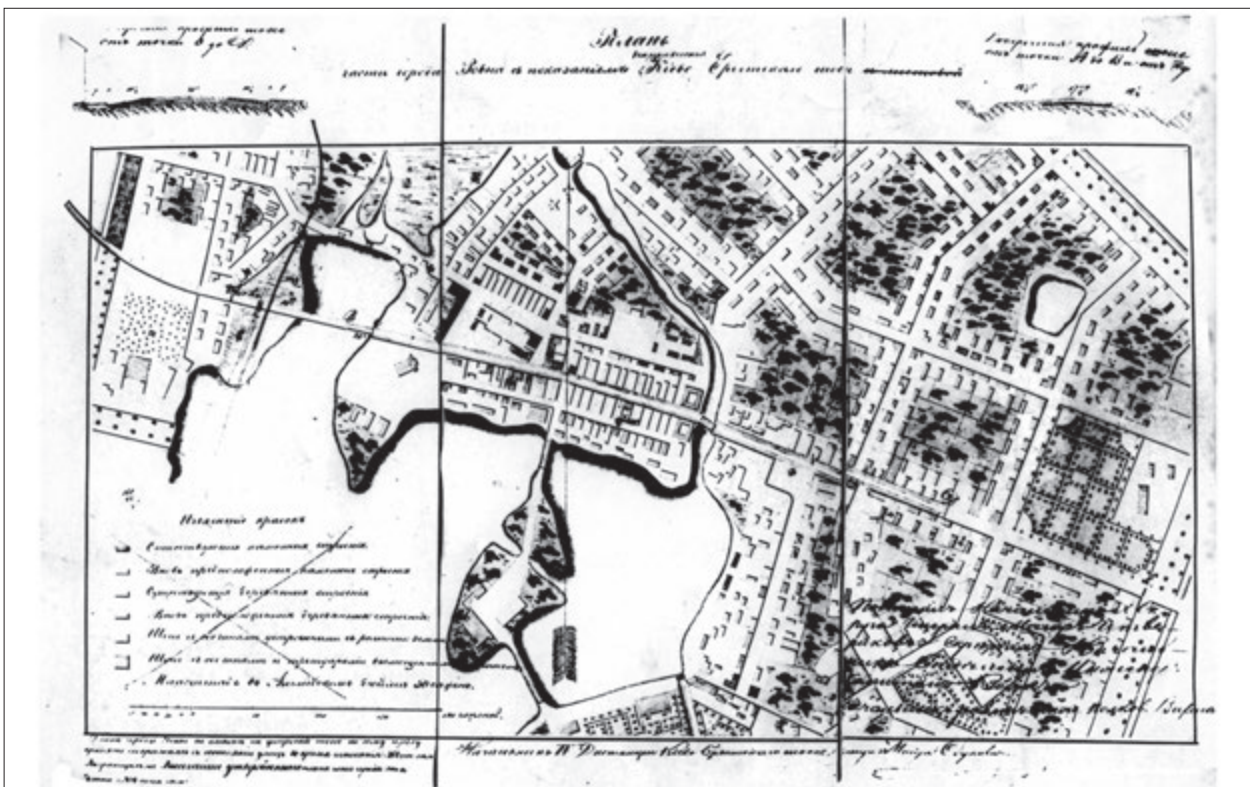

Рис. 18. Фіксаційний план центральної частини міста Рівне з показом Києво-Брестського шосе. З фондів ЦДІАУ в Києві.

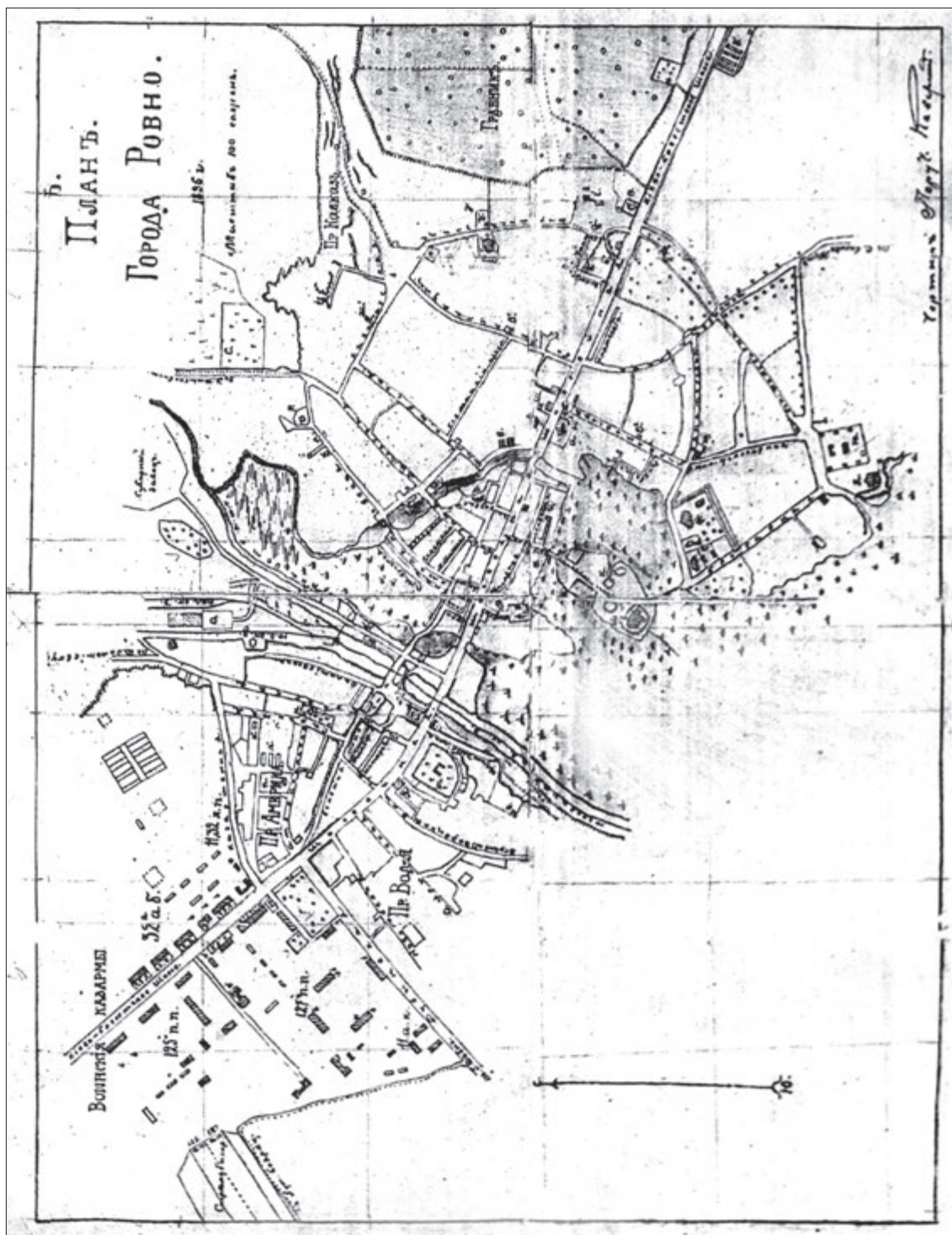

Рис. 21. План міста Рівне. 1836 р. Укладач поручик Каверин.
З фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.

попередньої еволюції. Як для такого тривалого періоду підсумок, звичайно, доволі вагомий.

Стосовно офіційно затверджених першого (1845 р.) і другого (1892, 1897 рр.) генеральних планів забудови міста маємо визнати їх доволі скромну роль в подальшій розбудові міста, хоча сам факт їх розробки, звичайно, був позитивним явищем. В першому випадку не можна було сподіватися на повноцінне втілення проектного задуму, покладаючись лише на принцип розпланувальної регулярності, піднесений до рівня абсолюту, і не дуже переймаючись локальною ідентичністю міста – природною, господарською, соціальною, історичною специфікою тощо. Другий генеральний план виявився більш прагматичним, але і його наслідки для реальної

практики була обмеженими. Не можна не відзначити, що особливим негативним чинником для Рівного виявився поступовий занепад замкового (палацово-паркового) комплексу Любомирських, який довгий час визначав самобутність міського архітектурного образу. А тому для подальшого структурування міста набагато важливішими чинниками виявилися акції з прокладання спочатку стратегічного транзитного шосе Київ-Брест, а згодом залізниці. Серйозним поштовхом для подальшого розвитку міста в кінці XIX ст., стало також створення військового гарнізону, який обійняв територію приблизно вчетверо більшу від території міста в межах старих міських укріплень.

ДЖЕРЕЛА

1. Кордт В. Материалы по истории русской картографии. – Вып. II. Карты всей России и западных ее областей до конца XVII века. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1910. – С.13, а. XIV; Вавричин М.Г., Шашкевич Я.Р., Кристалович У.Р. Україна на стародавніх картах. Кінець XVI – перша половина XVII ст. – К.: ДНВП “Картографія”, 2004. – С.46-47.
2. Stecki T. Z bogu i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. - 347 s.
3. “Дім той був двоповерховий, знесено його під час будівництва шосе” (примітка Т.Стецького – П.Р.).
4. Будівельні роботи по спорудженню підземного торгового пасажу по вул. Соборній в 2006-2007 роках в історичному центрі міста справді підтвердили наявність мощення з добре збережених дерев’яних дощок, на глибині більше метра.
5. “Йшла від мосту аж до меншого млина” (примітка Т.Стецького – П.Р.). Очевидно, що мова йде про місток, який знаходився здавна перед східною міською брамою. Тепер це орієнтовно вулиця Гетьмана Мазепи та південний відтинок вулиці Симона Петлюри.
6. Stecki T. Op. cit. – S.31-32.
7. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck: Nakładem Wołyńskiego Tow. krajoznawczego s opieki nad zabytkami przeszłości w Łucku, 1929. – S.209.
8. Молчанов О. Ровно. Историко-архитектурный нарис. – К.: Будівельник, 1977. - С.14.
9. Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста. – Рівне: Б.в., 1998. – С.36.
10. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. – T. VA. Dawne województwo Wołyńskie. – Warszawa: PAN IS, 1988. – S.367.
11. Рівне–720: від давнини до сучасності. – Кн. 1. – Рівне: Волинські обереди, 2003. – С.44. Справді, навіть гіпотетично при дворі Любомирських та й ще з під руки іноземця аж ніяк не міг з’явитися російськомовний картографічний документ під назвою “План города Ровнаго”.
12. Мова йде про дві церкви в межах міста, “Воскресенську”, що до пожежі 1881 року знаходилася приблизно на місці сучасного пожежного депо, та про “Ніколінську” (Миколаївську) поблизу костелу, котрі разом з “передміською” церквою (Успенською) вже були зафіксовані в реєстрі 1696 року. Див.: Gil A. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego zagadnienia organizacji terytorialnej w XVII I XVIII wieku // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – T.5. – Przemysł, 2000. - S.55.
13. РДІА. – Ф.733, о.96, спр.71. – Арк.1. Наведений документ – це рукописний кресленник тушшю, тонований поліхромною аквареллю м’яких відтінків, загальний розмір аркуша – бл. 60 см x 80 см. Справа внизу – авторський підпис з датуванням, котре очевидно має означати день завершення цього плану: “...J. J. Bourguignon 1797 Mars 19”. Однак, судячи з літнього характеру пейзажних сюжетів, розпочалася ця робота, напевне, ще в 1796 році.
14. Ричков П.А. Палацово-парковий комплекс Любомирських в Рівному на акварелях Жана Якоба Бургіньйона // Вісник Національного ун-ту водного господарства та природокористування. Зб. наук. праць. - Вип. 3 (35). – Рівне: НУВГП, 2006. - С.140-157.
15. Детальніше див.: Ричков П. Джерела Російського державного військово-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні // Архіви України – 1992. - №5/6. – С.52-61.
16. Наприклад: РДІА. – Ф. 1350 (“Межевой департамент Сената”), оп. 312, спр. 9. “Атлас Волинской губернии”. – Арк. 29, “План г. Ровно”.

17. РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 78. – Арк.1, “План Волынской губернии города Ровна”.
18. РДІА. – Ф. 1350, оп. 312, спр. 9. – Арк. 29, “План Волынской губернии города Ровна”.
19. РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 76. – Арк. 1, “План Волынской губернии города Ровна”. Очевидно, що виконавець цієї копії не був добре знайомий ні з місцевістю, ні забудовою міста.
20. РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 77. – Арк. 1, “План города Ровна”. Масштаб 100 саж. в 1 а.д.
21. РДВІА. – Ф. ВУА, спр. 21528 (“Планы городов Российской империи, собранные по высочайшему повелению в 1798 году”), ч.V (“Волынская губерния”). – Арк.75, “План города Ровного”. М 100 саж. в 1 а.д. В архівному описі зазначено дату створення – 1798 р., що є сумнівним, з огляду на явну вторинність документу.
22. РДВІА. – Ф. ВУА, спр. 21277 (“Атлас Волынской губернии двенадцати поветов сочинен в соответствии с высочайшего соизволения в Житомире при губернской чертежной 1798 года”). – Арк. 29.
23. РДВІА. – Ф. ВУА, спр. 21551 (“Атлас Волынской губернии”). – Арк. 21-22. Звертає на себе увагу посвята на титулі з підписом виконавця атласу: “Его Величеству Александру I императору и Самодержцу Всероссийскому сей труд с всеглубочайшим почтением вознак нижайшего благодарения посвящает всеподданейший раб Василий Кудрявцов волынский губернский землемер”.
24. РДВІА. – Ф. 418, оп. 1, спр. 674. – Арк. 1-2. “План г.Ровно Волынской губернии с окрестностями. Сост. Теплов и Дуплаков. М 1:21000.
25. РДІА. – Ф. 1287 (“Хозяйственный Департамент МВД”), оп. 8, спр. 10. – Арк. 27, “План поветового города Ровна”. Документ підписано виконавцем: “губернський землемер и кавалер Кудрявцев”. На відміну від попередніх фіксаційних планів цей документ демонструє намагання укладача зазначити всі будівлі в погорілій частині міста. Перелік об’єктів нараховує загалом 31 позицію, включаючи “старое место погорелое”.
26. РДІА. – Ф. 1287, оп. 8, спр. 10. – Арк. 26.
27. Детальніше див.: Ричков П. “Быть по сему. Николай”. Пригоди першого генплану м.Рівне. // “Рівне”, 15 вересня 1990 р. – С.3.
28. РДІА. – Ф. 1287, оп. 8, спр. 10. – Арк. 21.
29. РДІА. – Ф. 1287, оп. 39, спр. 140. – Арк. 1.
30. РДІА. – Ф. 1287, оп. 39, спр. 140. – Арк. 5-5 зв. Підписав опис острозький повітовий землемер Потоцький.
31. РДІА. – Ф. 1287, оп. 39, спр. 140. – Арк. 6.
32. В оригіналі “дворян личных”.
33. В оригіналі “безсрочно-отпускных”.
34. РДІА. – Ф.1287, оп. 39, спр. 140. – Арк. 17-18.
35. РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 79. – Арк. 1, “План Волынской губернии города Ровна”; В тому ж архіві і в тому ж фонді зберігається також досконала копія з оригіналу (див.: РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 80. – Арк.1).
36. Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДІАУК). – Ф. 692, оп. 1, спр. 6765. – Арк. 4. “План части города Ровна с показанием проектного направления Киево-Брестского шоссе по городу Ровно”. Копія документу, затвердженого в Санкт-Петербурзі 12 червня 1852 року.
37. ЦДІАУК. – Ф. 692, оп. 1, спр. 6765. – Арк. 5-6. “План части города Ровна с показанием направления Киево-Брестского шоссе”.
38. Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. IX. – Warszawa, 1888. – S.818.
39. РДВІА. – Ф. 349 (“Главное инженерное управление”), оп. 45, спр. 1250, “Карта города Ровно”, 1893 р.
40. РДВІА, ф.349, оп.45, сп.1291, “Укрепленная позиция города Ровно”, 1906 р., М 1:42000, друкований.
41. Ilustrowany przewodnik po mieście Równem. Pod red. Tadeusza Górnickiego. – Równe, 1937. – S.22.
42. РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 84. – Арк. 1, “План существующего расположения уездного города Ровно Волынской губернии с показанием предполагаемого урегулирования и распространения, а также изменений Высочайше утвержденного плана в 1845 году. Составлен в 1889 году”. В правому верхньому куті документу зафіксовано затвердження документу: “Настоящий план рассмотрен и одобрен строительным отделением Волынского губернского правления по протоколу от 4 декабря 1890 года за № 207”.
43. РДІА. – Ф. 1293, оп. 166, Вол., спр. 84. – Арк.1, “План проектированного расположения уездного города Ровно Волынской губернии”. В лівому верхньому куті напис: “Быть по сему. 30 июля 1892 г. Петергоф”. Трохи нижче розміщується підпис “Министр внутренних дел, статс-секретарь Дурново”.
44. РДІА. – Ф. 1424, оп. 1, спр. 264. – Арк. 1. “План проектированного расположения уездного города Ровно. Составлен 20 января 1897 года”.
45. Рівненський обласний краєзнавчий музей, інв. № 3340/доп. “План города Ровно. 1896 г. Масштаб 100 сажен [в 1 дюймі – П.Р.]”. План опубліковано на першому форзаці книги: Прищепя О. Вулицями Рівного: погляд в минуле. – Рівне, 2006.
46. Державний архів Рівненської області. – Ф. 31, оп. 1, спр. 3965. – Арк. 2-3. “Plan miasta Równego”. М 1:4200.